

Никос Чаусидис
Универзитет „Св. Кирил и Методиј”
Скопје
chausidis@gmail.com

„Свештеничка од Марвинци” или „впрегната сопруга”? За семиотиката на железнодобните псалии од кругот на „македонските бронзи”

ABSTRACT: Chausidis Nikos, „Свештеничка од Марвинци” или „впрегната сопруга”? За семиотиката на железнодобните псалии од кругот на „македонските бронзи” (A “Priestesses from Marvinci” or a “Harnessed Wife”? Semiotics of the Iron Age Cheek-Pieces from the Group of “Macedonian Bronzes”). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 13. Poznań 2017. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 337–357. ISSN 2084-3011.

The main reason for this study are the bronze objects found on the body of a woman (supposedly a “priestess”) from an Iron Age grave (VII century BC) from Marvinci in the Republic of Macedonia. There has also been a bronze statue recently presented in a public space in Skopje, as a contemporary art interpretation of this archeological finding. The main focus of this article is a semiotic analysis of arch-shaped bronze elements from this grave. Based on the form of similar finds from Europe they are defined as cheek-pieces i.e. elements of the reins for horse riding, but in Macedonia they have been used in another function – as female jewelry or as handles of a specific ritual implement. The study suggests overcoming of these contradictions through the following semiotic relations: a girl/mare + equipment for riding = a harnessed mare/wife, i.e. the use of these objects as symbols of a “wild woman” who is transferred from the sphere of “natural” to the sphere of “cultural” through the act of marriage, becoming a “tamed/a domesticated wife”. Within the same relationship the following paradigm is proposed (husband = ruler: wife = subject). Several facts are stated in the argumentation of this relationship: the mythological and ritual traditions based on ancient written sources; a ritual tradition of Slavic and Balkan folklore; a Slavic and ancient Greek lexeme with the meaning husband and wife whose etymology is based on the meaning of harnessed. This semiotic relation offers a possible key for the interpretation of the twenty bronze statues of horsemen placed in the last three years in the capital of the Republic of Macedonia, as part of the project “Skopje 2014”.

KEYWORDS: Iron Age; Macedonian bronzes; semiotics of a rider; harness; reins; horse; mare; husband and wife; “Skopje 2014”

Меѓу стотината бронзени скулптури со кои во последниве три години е преплавано Скопје се наоѓа и статуата на „Пајонската свештеничка” поставена на мостот „Цивилизациите во Македонија” што води кон „Археолошкиот музеј” (Т. I: 1). Таа се разликува од сите останати статуи поставени во рамките на проектот „Скопје 2014” поради тоа што претставува уметничко доживување на еден конкретен археолошки наод. Ја одбравме како повод за нашиот прилог кон овој број на списанието затоа што во неа е двојно манифестирана релацијата **форма – функција**. Нејзиното прво ниво е застапено преку **материјализацијата** на една археолошка хипотеза (форма) поставена како **маркер** и **воведувач** во музејот (функција), додека второто – преку формата и функцијата на **самите археолошки наоди** кои го инспирирале создавањето на оваа статуа, а кои воедно се и прикажани на неа.

1. Археолошки факти

Во 1997 г. во месноста „Лисичен Дол”, Марвинци кај Валандово (Република Македонија) е пронајден еден исклучително значаен археолошки наод. Станува збор за гроб од железното време (VII век пр. н.е., нумериран со бр. 15), во кој била погребана жена на возраст од околу 35 години, придружена со особено богат ансамбл од околу 400 разни бронзени елементи (Т. I: 2). Пред сè, се работи за предмети во состав на нејзината облека и накит кои припаѓаат на категоријата „македонски бронзи”, типични за подрачјето на целиот македонски регион. Издвоено од нив, како засебна целина, врз колкот на покојничката бил положен композитен предмет составен од две низи од различни бронзени алки и мониста, на чиј спој е закачено пехарче дополнето со животински протоми (Т. II). Контекстот на пронаоѓање на други вакви наоди покажува дека тие не претставувале секогаш дел од накитот, туку функционираше и како засебни реквизити, веројатно со култна намена. Се смета дека во некои случаи не припаѓале на стандардната женска носија, туку биле наменети за некаква посебна категорија женски индивидуи која досегашните истражувачи ја определуваат како „свештенички” (хипотетична реконструкција – Т. II: 3). Оттука

и истражувачите, овој наод го нарекоа „гроб на пајонската свештеничка од Марвинци” (Митревски, 1999, 70–85; Видески, 1999; Mitrevski, 2007, 564–569)¹.

Врз основа на овие наоди и сугестиите на археолозите, скулпторот Сретко Јовановски во 2009 г. ја реализира посочената скулптура која најпрво била поставена пред „Музеите на Македонија” за подоцна да се премести на споменатата локација (спореди Т. II: 3 со Т. I: 1). Свештеничката е прикажана во благо стилизирана столбовидна форма како во рацете ја држи споменатата гарнитура составена од бронзено сатче обесено на вериги, со пар рачки на краевите коишто ги држи во дланките. Некои истражувачи сметаат дека во обесеното сатче се наоѓал афионов катран, кој тлеејќи загреан на жар, испарувал така што преку неговото нишање психотропните испарувања се ширеле наоколу, дејствувајќи наркотично и халауциногено врз присутните во обредот (Митревски, 1999, 82; Mitrevski, 2007, 569).

Клучниот елемент на ова истражување е **парот лачни сегменти** што свештеничката ги држи во дланките, за кои се закачени веригите и сатчето (Т. II: 3–5). Иако на територијата на Р. Македонија се пронајдени и други такви елементи (Т. III; Т. IV: 1, 2, 7, 8) до сега не може да се смета за докажано дека навистина станува збор за **држалки**. Дури и самите предлагачи на оваа теза нив некогаш ги нарекуваат **приврзоци**, затоа што во други прилики (па дури и во споменатиов гроб), уште два такви предмети биле обесени и на колкот на покојничката (Т. II: 3; Т. III: 4, 8; Т. IV: 2). Чудно е што во истиот период слични предмети, надвор од Македонија, се третираат како „**псалии**” т.е. елементи во состав на **опремата за јавање** кои, заедно со огламеникот и уздите, стоеле од обете страни на устата на коњот. Алките, оформени на нив (присутни и на македонските примероци), биле наменети за фиксирање на уздите со кои јавачот го контролирал движењето на коњот (Т. IV: 9 спореди со 3–6).

Но, македонските „псалии” се врзуваат за железнодобните женски гробови во кои нема никакви индикации за присуство на коњи ниту

¹ Пајонците се едни од носителите на „македонските бронзи”, народ кој го населувал најголемиот дел од Македонија почнувајќи од Хомерово време, па сè до втората половина на I милениум пред н.е. Споменати се во „Илијада” како сојузници на Тројанците.

пак на јавачи. Д. Митревски со право изразува сомнеж во однос на употребата на овие предмети како дел од огламлиците и уздите и тоа поради нивната „грацилност“ којашто тешко би можела да ги издржи физичките напрегања што би се создавале при нивното користење за ваква намена. Тоа го потврдува заклучокот дека всушност се работи за **женски накит кој е обликуван во вид на опрема за јавање коњи**. Тука го гледаме најавеното второ ниво на односот **форма – функција**, застапен со објект чија **форма**, барем на прв поглед, воопшто **не соодвествува на неговата функција**.

Меѓу „македонските бронзи“ се јавува уште еден тип предмети кои ја одразуваат истата противречност. Станува збор за т.н. **крстообразни разводници** наменети за провлекување и прекрстување на некакви врвки или ремчиња кои во посеверните делови на Балканот и некои делови на Европа исто така се определуваат како елементи на коњската опрема (Т. V: 2, 3, 8, 9; Т. VI: 3, 4) додека во Македонија повторно се пронаоѓаат како прилози во женски гробови (Т. V: 1, 4–7). Од наша страна е изнесена претпоставка дека овие предмети стоеле во пределот на градите, а некои од нив и на грбот и тоа поради практични (прекрстување на прерамки) но и семиотички причини, насочени кон магиска стимулација и одбрана на телото на носителката (Т. VI) (Чаусидис, 2017).

Овие факти и согледувања го наметнуваат суштественото прашање на овој труд: **зошто една жена би се китела со накит кој имитира опрема за јавање коњи?**

2. Семиотички толкувања

Јавачот е господар на коњот, негов кротител и управувач, некој кој преку процесот на припитомување и дресирање ја прилагодува неговата дива природа на своите потреби. Потоа, контролата и трансферот на својата волја врз него тој ја воспоставува со посретство на опремата за јавање меѓу чии елементи најважни се секако уздите, кои преку огламликот што ја опфаќа главата на коњот го овозможуваат управувањето со неговото движење (Т. IV: 3–6). На тој начин рацете на јавачот, раководени од неговиот ум и волја, држејќи ги ремените на уздите врзани за огламликот ја диригираат динамиката на вратот,

Т.1

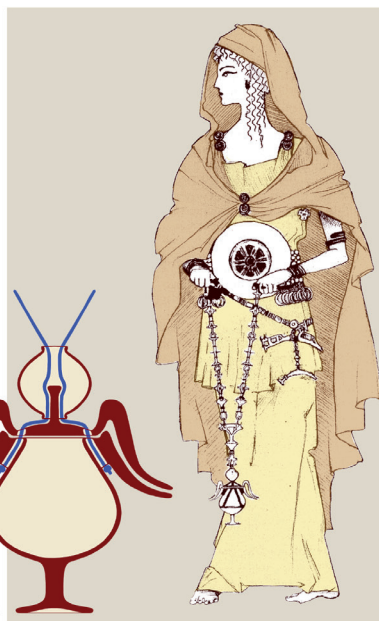

1

2

1

Т. II

2

3

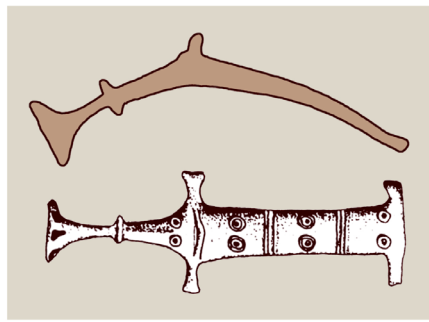
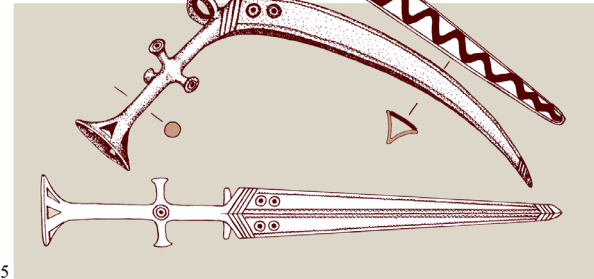
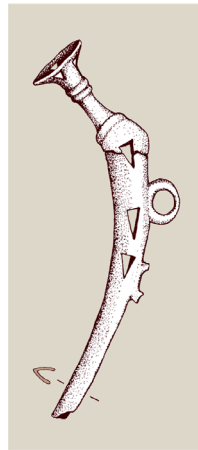
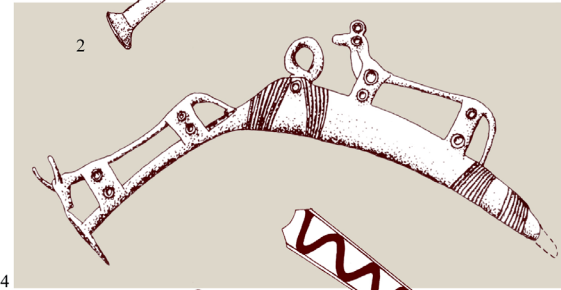
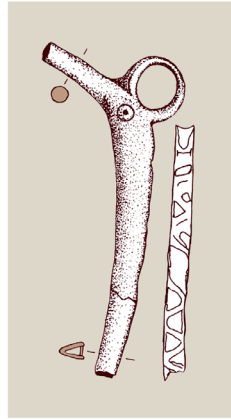
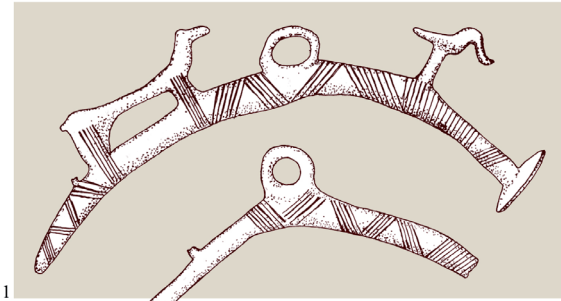

4

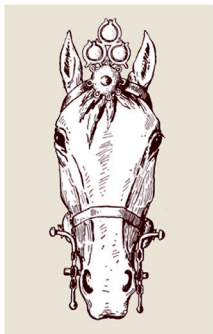

5

T.III

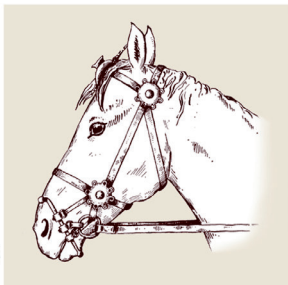
T.IV

3

1

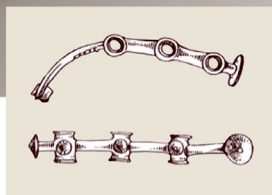
4

2

5

6

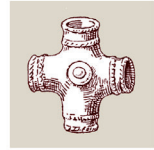

7

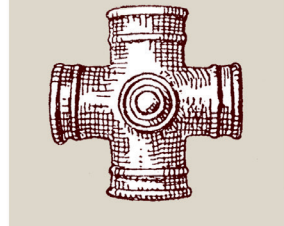
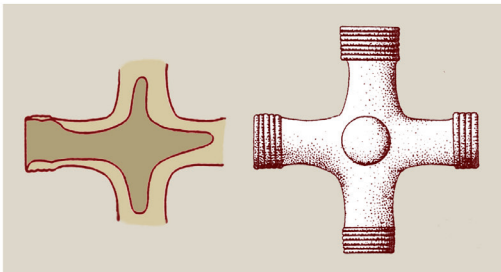
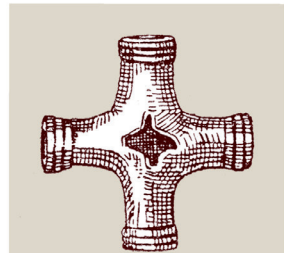
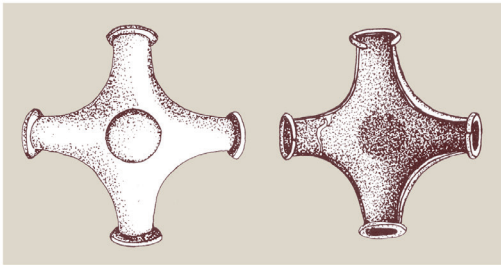
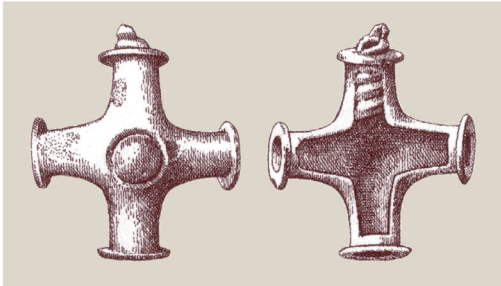

8

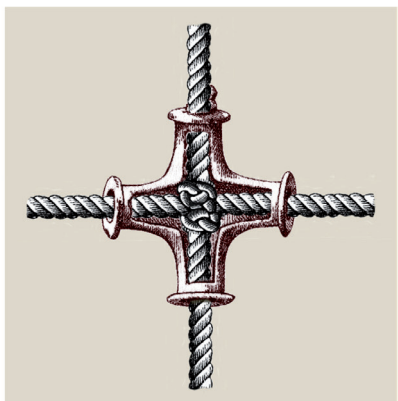
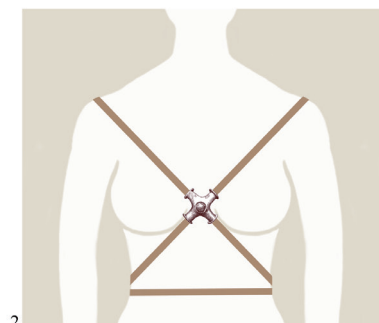
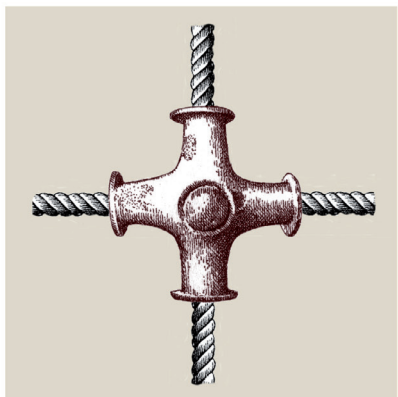
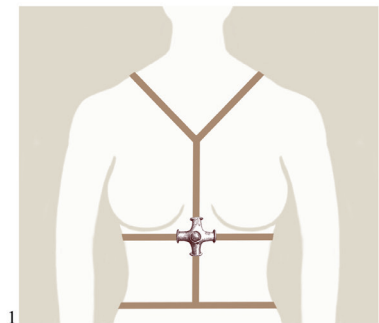
9

T.V

T.VI

главата и погледот на животното, а со тоа и неговото комплетно однесување. Во овој **однос меѓу јавачот и животното** (без разлика дали се работи за коњ или кобила) припадниците на архаичните култури го препознале **односот меѓу мажот и неговата жена**.

Во едно парадигматично патријархално општество сопругот е апсолутен господар на својата сопруга. Таа е во негова сопственост, подлежи на неговата волја, па дури сосем малку се разликува од било кој негов посед. Во многу средини се набавува како и секој друг имот – по пат на купување, размена или заслуги, при што еден маж, зависно од својата материјална и општествена моќ, може да поседува и по неколку жени. Степенот на слобода на сопругата во голема мерка зависи од желбите на нејзиниот маж. Посочените релации со јавачот и коњот добиваат своја најнепосредна визуелна, механичка и динамичка манифестација при реализацијата на **половиот акт** кога сопругот буквално „јава“ врз својата сопруга, манифестирајќи при тоа и една материјална доминација врз нејзиното тело и движењата, па дури врз нејзините сетилно-емоционални реакции. Поради овие односи, јавачот на коњ е **парадигма и на кралот кој на истиот начин владее со својата земја и својот народ** (Маразов, 2005, 15).

Во дадената просторно-временска констелација (Македонија во првата половина на I мил. пред н.е.) присуството на наведените социјални односи ги потврдува едно известување на Херодот кое може да се однесува на популациите – носители на овие предмети. Во него се вели дека кај народите кои живеат „над Крестонците“ (т.е. северно од Халкидик кадешто се лоцира овој народ) секој маж има по многу жени. Кога некој од нив ќе умре, пријателите на починатиот ја одбираат онаа од неговите жени која според нив тој најмногу ја сакал. Неа најпрво ја опсипуваат со слава и пофалби, а потоа најблискиот роднина на починатиот ја коле на неговиот гроб. По овој чин убиената се погребува во гробницата на нејзиниот маж, што останатите сопруги го доживуваат како најголем срам².

Врз основа на бројни антички извори кои се однесуваат на балканските и медитеранските народи може да се согледа мошне непос-

²(Herodotus 5.5); на друго место (5.16) тој напоменува дека и кај жителите на езерото Прасијада, кое се лоцира во истиот регион, „секој човек многу пати се жени“.

редното **изедначување на жената со коњот т.е кобилата**. При тоа во нив можат јасно да се детектираат следните семиотички односи:

- Девојка, девица, невенчана жена = нескротена кобила (диво, природа, некултурно, непослушно, надвор од контролата на човекот и културата).
- Невеста, сопруга венчана жена = скротена т.е. заузdana кобила (питомо, послушно, култура, под контрола на човекот).

Во рамките на грчките митологизирани метафори коњот т.е. кобилата ја претставува дивата природа на девојката којашто не е „обучена“ за водење брачен живот и не е „заузdana“ со „брачните узда“. Разни коњски т.е. кобилски епитети добивале и оние девојки и жени кои не ја контролирале или ја злоупотребувале својата сексуланост, прекршувајќи ги стандардите на патријархалното општество (промискуитетни сопруги и сексуално активни девојки) (Маразов, 2009, 73). Говорејќи за „хипоманијата“ (од др. грч. *ἵππος/hippos* = коњ) – безумната страст на кобилите за парење, Аристотел наведува дека со овој назив навредливо се нарекуваат и жените кои се „разуздани во своите љубовни дела“ (Aristot. *Hist. An.* 6.18.116). Оваа „дива страна“ на жените и процесот на нивното „припитомување“ и „култивирање“ се јасно одразени во митот за **ќерките на месенскиот крал Леукип** претставени и како бели девствени кобили. Непосредните асоцијации меѓу зауздувањето на коњот т.е. кобилата и на жената најдобро ги претставуваат примерите во кои **девствените момци** (неискусни во скротувањето на жените) тешко се справуваат и со контролирањето на коњите: **Хиполит** (= „разврзан од коњот“) умира заплеткан во ремените на запрегата; **Фаетон** не успева да се справи со кочијата на татка си Хелиос; **Белерофон**, при кротењето на Пегас доживува и неуспешни обиди проследени со повреди (Маразов, 2009, 73, 77; Leukippides, 2013).

Оваа идентификација е одразена и во разни антички ритуални дејствија. На пример, во рамките на иницијацијските обреди, девојките се нарекувани „**ждребици**“ (нескротени коњи), а со коњ бил споредуван и **Химен** – митски лик со амбивалентни полови обележја кој ја персонифицирал девственоста и функционираше како покровител на бракот. Во Тесалија, според древниот свадбен обичај, на невестата ѝ бил подаруван **коњ со целата опрема за јавање**, веројатно како симболички еквивалент на нејзиното скротување во „уздите на бракот“.

Божицата **Хера Зигија** (*Zygia*) требала да ги врзе сопружниците во заедничкиот „брачен јарем“. Еден човек, откако открил дека неговата млада ќерка не е девица **ја засидал во некаква градба заедно со коњ** (распуштена девојка = кобила = промискуитетност = отвореност; нивно заедничко засидување = нивно изедначување = нивно повторно затворање = компензирање на загубената девственост) (Маразов, 2009, 73–74, 76).

Негативната т.е. деструктивната страна на неукротените девици е најдобро претставена преку **бесните кобили на Диомед** – кралот на Бистонците (народ населен по текот на реката Нестос) претставени и како негови ќерки. За да ја сопре нивната дивост, кралот ги врзувал со железни ланци и ги хранел со човечко месо. Потоа тие ќе бидат грабнати од Херакле и посветени на божицата Хера (= култивирање, заздување) (Срејовиќ, Цермановиќ, 1987, 114–115; Маразов, 2006, 54; Маразов, 2009, 76). Овие обележја се својствени и за **амазонките**, чија парадигма на „диви жени“ е кодирана преку нивната промискуитетност и одбегнувањето на бракот и мајчинството. Релациите со коњите се одразени во името на нивната царица **Хиполита** (= „разврзана од коњ“), но и имињата на други амазонки (Robbins Dexter, Mair, 2005, 286; Маразов, 2009, 74).

Како кобили се претставени и некои антички божици, главно за да се означи еноормниот квантум на некоја од нивните биолошки функции (похотливост, плодност, моќ за раѓање и доење). **Црната Деметра** се претставувала преобразена во кобила, поради што и нејзината статуа (со епитетот **Деспоиона**) имала коњска глава и грива (Pausania 8.42.3–4; Robbins Dexter, Mair, 2005, 287). **Артемидата** со епитетот **Ниррон** била задолжена за осигурувањето на виргиналноста на невестата. Епитетот **Нирриа** го носеле и **Атена**, **Хера** и **Деметра**, а пак **Афродита** – епитетот **Хиподамија** (Маразов, 2000, 24; Robbins Dexter, Mair, 2005, 286–287; Маразов, 2009, 74–75, 77, 79). Етимологијата на теонимот на божицата **Кибела** се бара во релација со индоевропско **kabula*, фригиското *matar kubeleya* („мајка на коњите“), латинско *caballus*, словенското *кобила*, древнотурското *keväl* и др. (Голан, 1994, 60, 113; Чашуле, 2013, 148–149). Обележја на кобила носи и **Горгона Медуза** (Robbins Dexter, Mair, 2005, 288; Маразов, 2006, 53–54). Хипостазите на кобила се својствени и за женските ликови од другите

митологији. На пример, во древна Индија тоа се **Божицата-Земја**, и **Сарању/Самжина** (Robbins Dexter, Mair, 2005, 285; Маразов, 2009, 78). Во оваа категорија добро се вклопува и гало-римската **Епона** – божица на плодноста и покровителка на коњите (етимологија од протокелтското **ekwos* – коњ) (Ерона, 2013).

За сите аспекти на **култивирањето, припитомувањето и контролирањето** на коњите е заслужна божицата **Атена** (со епитетот **Chalinitis** – покровителка и на уздите). Таа им овозможува на хероите да ги скротат и да господараат со овие животни: на **Белерофон**, во скротувањето на **Пегас**, а на **Сферос** во управувањето со двоколката на Пелопс (Robbins Dexter, Mair, 2005, 286; Маразов, 2006, 53, 56–57; Маразов, 2009, 77).

Бројни примери укажуваат на опстојувањето на наведените феномени во **словенскиот и балканскиот фолклор** и тоа во рамките на зимските, пролетните и свадбените обреди. Во Бугарија, празникот „**Тодоров ден**“, кој на разни начини е поврзан со коњите, бил особено строго празнуван од страна на девојките омажени во текот на таа зима (со цел тие да раѓаат). Покрај други постапки, за време на овој празник девојките и жените правеле специјални обредни погачи, вплетувале во косата билка наречена „коњско петало“ (коњска потковица), `ржеле и се клоцале како кобили (за да се ојдробат кобилите) и пееле песни со брачна тематика. Се приредувале и трки на коњи во кои главно учествувале оженети мажи (а многу поретко ергени) (Маринов, 1994, 517–521; Маразов, 1994, 147; 2000, 24). Во Русија, за време на зимските празници се изведувала обредна игра со еротски предзнак во која учествувале девојки (означени како „кобили“) и момци. Момците ги купувале „кобилите“ и потоа ги „потковувале“ така што палеле сноп гранчиња и со него ги удирале по голите петици. Како и во античките примери, во народните традиции кобилата често носи привиден негативен т.е. деструктивен предзнак. Во приказните, митската кобила ги уништува посевиите, додека **Баба Јага** лета околу светот јаважќи кобила. Како и Деметра Деспоина, словенската **Мора** (женски демонски лик, но и сезонски изработувана обредна кукла) често има коњска глава (Иванов, Топоров, 1974, 220–222; Prop, 1990, 248, 275).

Земајќи ги предвид сите горе изнесени факти, може да се заклучи дека во архаичните култури воопшто, и посебно во оние од

балканскиот регион, била мошне распространета симболичката релација **кобила** = **жена** и особено **кобила** = **девојка**. Оттука станува мошне веројатна претпоставката дека присуството на коњска опрема во женските гробови од железното време можело да биде насочено кон кодирањето на покојничката и тоа во следниве два опозициски односи:

- жена + опрема за јавање = кобила (= диво = девојка)
- жена + опрема за јавање = зауздана кобила (= зауздана девојка = сопруга).

Во прилог на овие претпоставки оди и **етимологијата на лексемите кои ги означуваат брачните другари**. Во словенските јазици тоа се *сопруг*, *сопруга* (праслов. **soprogъ*, **soprogъa*) кои се темелат на прасловенското **pregnoti*, **pregti*, **prego* – впрегнува, напрегнува (праслов. **prog* и старослов. *prog* – јарем; индоевр. корен **spreng-* од **(s)p(h)erag-*). Аналогна е состојбата и во старогрчкиот *σύζυγος*, *ζεύγος*, *ζυγόν* во значење на сопруг/сопруга, да се впрегне, да се спои, да се врзе заедно³.

Прифаќањето на овие семиотички релации нуди можности за објаснување на **функцијата** на прикажаните предмети во македонските женски гробови од железното време и тоа како накит (најверојатно дел од невестинската носија) кој, имитирајќи елементи од опремата за јавање коњи, имал за цел симболички да ја изедначи покојничката (девојка, невеста, сопруга) со заузданиот коњ т.е. кобила. Оправдувањето за ваквата постапка треба да се бара во невестинството како најпарадигматичниот статус на жената при што невестинската облека го означува нејзиниот **премин од еден во друг стадиум** (од стадиумот на **девојка** во стадиум на **сопруга**). Оваа облека е прикладна и за погреб затоа што овој чин го означува и **преминот** од „овој” кон „оној свет”, односно од земска во вечна (трансцедентна) егзистенција, којшто во антиката често се претставувал како стапување на починатата во брак со хтонскиот бог – по примерот на **Персефона** и **Хад**.

³ Gluhak, 1993, 433 (*napregnuti*); Skok, 1974, t. III, 31, 32 (*preći*); Chantraine, 1968, 397–399 (*ζευγνυμι*); Pokorny, 2007, 1381–1384 (*ieu-2*, *ieu-*, *ieu-g-*). Интересно е што со старогрчкото *ζεύγος* се поврзува и името на денешниот град Гевгелија во Р. Македонија (Skok, 1974, t. I, 479 [*devdelija*]), чиј регион е еден од најбогатите со споменатите „псалии”, но и воопшто со „македонски бронзи”.

Во прилог на предложените толкувања може да се посочи наводот на Аристотел според кој „во Македонија некогаш постоел закон според кој човек којшто не убил ниту еден непријател, морал да се опашува (*περιζώννυμαι* – врзува околу појасот) со узди (*φορβείά* – ремен кој се протега од рацете на јавачот до огламеникот на коњот)” (Aristot., *Pol.* 7.1324-b.15–17).

Се смета дека овој закон се однесувал на македонските момци кои до одредена возраст не смееле да носат вистински машки колан и тоа поради следниве причини: затоа што сè уште не се „припитомени т.е. укротени”; не се влезени во светот на културата; не се социјализирани како мажи-воини; не се издвоени од категоријата **детско и женско** (Маразов, 2006, 54). Припадноста кон категоријата „маж-воин” тие морале да ја заслужат преку убивање човек – припадник на некој народ кој бил сметан за непријателски во однос на македонците, или пак можеби преку соодветен иницијациски ритуал во кој тој чин се реализирал на симболично т.е. обредно ниво.

* * *

Враќајќи се, после овие анализи, назад кон споменикот на „пајонската свештеничка” и кон фамозниот гроб бр. 15 од Марвинци мораме да искажеме одредена скепса во однос на постојните археолошки интерпретации со кои се тие окружени. Можеби воопшто не станува збор за свештеничка, туку за кнеѓиња, т.е. сопруга на локалниот кнез (една меѓу неколкуте кои ги имал?), што никако не значи и намалување на достоинственоста која зрачи од нејзиниот споменик. Можеби наведените „псалии” таа навистина ги држела во дланките, но не во функција на **онаа којашто управува** туку **онаа којашто е управувана?**

– Од кого?

– Од оној (стварен или натприроден лик) кој го држел пехарчето што било закачено за веригите и наполеното со некаква за нас сè уште таинствена содржина.

Оваа статуа и археолошките наоди што стојат зад неа, согледани низ тука претставените интерпретации, даваат можности за толкување на уште неколку споменици поставени во градот во рамките на проектот „Скопје 2014”. Тука мислиме на **дваесетината монументални**

бронзени коњаници кои ги збунуваат граѓаните и странските посетители со својата големина, бројност, невидена никаде во светот на толку мала површина и изведени за само две-три години. Согледани на едно површно декларативно ниво тие секако можат да се оправдаат со потребата „...да се овековечи историјата на македонскиот народ и да се воспеваат историските личности кои придонеле кон одржувањето на македонскиот идентитет и конститутирањето на државата, сето со цел засилување на самопочитта и достоинството на македонскиот народ кој од минатото низ вековите па сè до денес бил угнетуван“⁴.

Но, нивната речиси патолошка предимензионираност, квантитет и повторливост потсетуваат на некаква гласна порака која упорно и во ист формат ни ја испраќа потсвеста, сè додека не ќе успееме да ја прочитаеме. Често се случува во една порака да е содржан и самиот клуч за нејзино декодирање. Клучот на пораката што ја испраќаат скопските бронзени коњаници можеби се наоѓа токму во тука обработената статуа на „пајонската свештеничка“ и археолошките наоди што го поттикнале нејзиното уметничко вообличување (Чаусидис, 2013, 61–63).

Каталог на илустрациите

Т. I

1. Бронзена скулптура „Пајонска свештеничка“, автор: Сретко Јовановски, изработена: 2009 г., локација: мост „Цивилизациите во Македонија“ – Скопје, Р. Македонија (фотографија: Скулптура, 2016).
2. Гроб бр. 15, железно време, „Лисичин Дол“ – Марвинци, Валандово, Р. Македонија, изложено во Археолошкиот музеј во Скопје (фотографија: Арх. Музеј, 2016).

Т. II

Наоди од гроб бр. 15, железно време, „Лисичин Дол“ – Марвинци, Валандово, Р. Македонија:

- 1, 2. Минијатурно пехарче (фотографија: Митревски, 1999, 75 – сл. 7; пресек: Н. Чаусидис).

⁴Стереотипни реченици од овој тип често можат да се прочитаат или чујат во медиумите или во говорите на политичарите.

3. Хипотетична реконструкција на опремата и нејзиниот контекст и намена (Митревски, 1999, 84 – Т. IV).
- 4, 5. Изглед на гарнитурата со пехарчето (цртеж: Митревски, 1999, 80 – Т. III, 6; фотографија: Соколовска, 2011, 40 – сл. 11).

Т. III

Бронзени предмети во форма на „псалии“, железно време:

- 1, 2. Непознато наоѓалиште, околина на Велес, Р. Македонија („Venaki Museum” – Атина) (Митревски, 1988, 93 – Т. III, 1, 2).
3. Орешани, Скопје, Р. Македонија (Митревски, 1988, 93 – Т. III, 3).
4. „Лисичин Дол” – Марвинци, Валандово, Р. Македонија (Митревски, 1999, 80 – Т. III, 1).
5. „Сува Река” – Гевгелија, Р. Македонија (Митревски, 1988, 93 – Т. III, 4).
6. „Сува Река” – Гевгелија, Р. Македонија (Митревски, 1988, 93 – Т. III, 5).
7. „Бишиов Јавор” – Гевгелија, Р. Македонија (Хусеновски, Сламков, 2005, 49 – кат. бр. 56).
8. „Лисичин Дол” – Марвинци, Валандово, Р. Македонија (Митревски, 1999, 80 – Т. III, 2).

Т. IV

Бронзени предмети во форма на „псалии“, железно време:

1. „Каракуш” – Валандово, Р. Македонија (Husenovski, Slamkov, 2012, 17 – Fig. 21).
2. „Лисичин Дол” – Марвинци, Валандово, Р. Македонија (Митревски, 1999, 72 – сл. 3).
7. „Сува Река” – Гевгелија, Р. Македонија (Митревски, 2013, 245 – сл. 88).
8. Валандовско-гевгелиски регион, Р. Македонија (Митревски, 2013, 245 – сл. 88).
9. Бронзени псалии, железно време, Долна Австрија (Bouzek, 1997, Fig. 230, 4).
- 3–6. Огламници и узди за коњи, наоди и реконструкција, железно време (Граков, 1977, Рис. 20).

T. V

Бронзени крстообразни разводници, железно време.

1. „Сува Река” – Гевгелија, Р. Македонија (Хусеновски, Сламков, 2005, 52 – кат. бр. 70).
2. „Кобанска култура”, Мужичи (Луговое), Сунженски реон, Чечено-Ингушија (Козенкова, 1982, 159 – Т. XXI, 12).
3. Hallstatt, Salzkammergut, Австрија (Hoernes, 1925, 24 – Abb. 22).
4. „Сува Река” – Гевгелија, Р. Македонија (Vasić, 1987, LXXII, 7).
5. Валадновско-гевгелиски регион, Р. Македонија (Митревски, 2013, 242 – сл. 84).
6. Дедели, Валандово, Р. Македонија (Митревски, 1991, Т. XVIII, 71/12).
7. Valanida, Ellassona, Грција (Kilian, 1975, Taf. 27: 23).
8. Nagyenyed, Романија (Hoernes, 1925, 24 – Abb. 20).
9. Schomlauer Berg, Унгарија (Hoernes, 1925, 24 – Abb. 19).

T. VI

1–6. Предлози за начинот на употреба т.е. носење врз телото на крстообразните разводници (шеми и фотомонтажи: Н. Чаусидис).

Литература

- Арх. Музеј. (2016). *Археолошки музеј – сугестивен водич низ македонското минато*. Во: *Порта 3*. <http://www.porta3.mk/arheoloski-muzej-suggestiven-vodich-niz-makedonskoto-minato/>. 29.02.2016.
- Видески, З. (1999). *Лисичин Дол – Марвинци – некропола од железното време – (истражувања 1997)*. „Macedoniae Acta Archaeologica”, бр. 15, Скопје, стр. 91–112.
- Голан, А. (1994). *Миф и символ*. Иерусалим: Тарбут–Москва: Руслит.
- Граков, Б.Н. (1977). *Ранний железный век*. Москва: Издательство МГУ.
- Иванов, В.В., Топоров, В.Н. (1974). *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука.
- Козенкова, В.И. (1982). *Типология и хронологическая классификация предметов Кобанской культуры. Восточный вариант*. Москва: Наука.
- Маразов, И. (1994). *Митология на Траките*. София: ИК Секор.
- Маразов, И. (2000). *Маската Баубо в балкански контекст*. „Български Фолкор”, бр. 4, стр. 9–30.
- Маразов, И. (2005). *Тракийският воин*. София: „Христо Ботев”.

- Маразов, И. (2006). *Богинята Атина в царската идеологија на древна Тракија*. Во: *Проблеми и истражувања на тракийската култура*, т. I. Казанлък: Ирита, стр. 38–73.
- Маразов, И. (2009). *Хубавата Елена меѓу Троя и Тракија*. Софија: „Захарий Стојанов”.
- Маринов, Д. (1994). *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. Софија: Издателство БАН.
- Митревски, Д. (1988). *Карактеристични форми на „Македонски бронзи” од наоѓалишта по долината на Вардар*. „Macedoniae Acta Archaeologica”, бр. 9, Скопје, стр. 83–102.
- Митревски, Д. (1991). *Дедели – некропола од железното време во Долно Повардарје*. Скопје: Музеј на Македонија.
- Митревски, Д. (1999). *Гробот на Пајонската свештеничка од Марвинци – прилог кон вреднувањето на пајонската религија на железното време*. „Macedoniae Acta Archaeologica”, бр. 15, стр. 69–89.
- Митревски, Д. (2013). *Праисторија на Република Македонија*. Во: *Македонија. Милениумски културно-историски факти*, Ур. П. Кузман, Е. Димитрова, Ј. Донеv, т. I. Скопје: Медиа Принт Македонија; Евро-Балкан, стр. 83–266.
- Скулптура. (2016). *Скулптура – Пајонска свештеничка (Скопје)*. Во: *Wikimedia Commons, the free media repository*. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Скулптура_-_Пајонска_свештеничка_\(Скопје\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Скулптура_-_Пајонска_свештеничка_(Скопје).JPG). 3.02.2016.
- Соколовска, В. (2011). *Античкиот град на Исар – Марвинци, Валандово: културно-историски осврт*. Скопје: Музеј на Македонија.
- Срејовић, Д., Цермановић, А. (1987). *Речник грчке и римске митологије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Хусеновски, Б., Сламков, Е. (2005). *Водич низ постојаната археолошка поставка „Вардарски Рид со околните наоѓалишта”*. Гевгелија: Национална установа Музеј Гевгелија.
- Чаусидис Н. (2013). *Проектот „Скопје 2014” – скици за едно наредно истражување*. Електронска книга во ПДФ – формат. Скопје: Никос Чаусидис. https://www.academia.edu/3081412/Проектот_Скопје_2014_скици_за_едно_наредно_истражување. 3.03.2016.
- Чаусидис, Н. (2017). *Македонските бронзи и религијата и митологијата на железнодобните задници од Средниот Балкан*. Електронско издание. Скопје: Центар за истражување на предисторијата.
- Чашуле, И. (2013). *Бурушаскиот како индоевропски и старобалкански јазик*. Скопје: Три.
- Bouzek, J. (1997). *Greece, Anatolia, and Europe: Cultural interrelations during the early Iron Age (Studies in Mediterranean archaeology)*. Jonsered: Paul Åströms Förlag.
- Chantraine, P. (1968). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris: Éditions Klincksieck.

- Epona. (2013). *Epona*. Bo: *Wikipedia, the free encyclopedia*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Epona>. 14.12.2013.
- Gluhak, A. (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Hoernes, M. (1925). *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Von den Anfängen bis um 500 vor Christi*. Wien: Kunstverlag Anton Schroll & Co.
- Husenovski, B., Slamkov, E. (2012). *Archaeological Guide. Gevgelija – Valandovo Region*. Gevgelija: Fondacija za lokalni razvoj na informatički tehnologiji.
- Kilian, K. (1975). *Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Ägäis und Adria* (Praehistorische Zeitschrift, 50 Band). Berlin: De Gruyter.
- Leukippides. (2013). *Leukippides*. Bo: *Theoi Greek Mythology. Exploring Mythology in Classical Literature and Art*. <http://www.theoi.com/Ouranios/Apotheothena-Leukippides.html>. 13.12.2013.
- Mitreovski, D. (2007). *Pogrebuvanja na svešteničkite vo železnoto vreme vo Makedonija*. „Situla”, бр. 44, Ljubljana, стр. 563–582.
- Pokorny, J. (2007). *Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Indo-European Language Revival Association.
- Prop, V.J. (1990). *Historijski korijeni bajke*. Sarajevo: Svjetlost.
- Robbins Dexter M., Mair, V.H. (2005). *Apotropaia and Fecundity in Eurasian Myth and Iconography: Erotic Female Display Figures*. „Journal of Indo-European Studies Monograph”, бр. 50, стр. 97–121.
- Skok, P. (1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vasić, R. (1987). *Devdeliska grupa*. Bo: *Praistorija Jugoslovenskih zemalja*. Yp. A. Benac, t. V (*Željezno doba*). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja, стр. 701–711.